

FUQAROLIK JAMIYATI INSTITUTLARINING TASHKILIY- HUQUQIY ASOSLARI

Po‘latov Sardor Akmal o‘g‘li

Mustaqil izlanuvchi

Mustaqillik, fuqarolik jamiyati va demokratiya tushunchalari o‘rtasidagi uzviy aloqadorlik muhim ahamiyatga ega. Zero, mustaqil mamlakatni demokratik huquqiy davlat va kuchli fuqarolik jamiyati institutlarisiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Shu bois yurtimizda istiqbolning ilk kunlaridanoq demokratik yangilanish, erkin fuqarolik jamiyatini qurish yo‘li tanlab olindi.

Birinchi Prezident I.Karimov ta‘biri bilan aytganda, bu yo‘lni har kim o‘ziga xos yo‘sinda bosib o‘tadi. O‘zbekiston demokratiyaning fundamental tamoyillariga asoslangan, ularga qat‘iy rioya etgan holda, ayni paytda o‘z harakatlarini xalqimizning tafakkuri, necha ming yillik turmush tarzi bilan muvofiq ravishda olib bormoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi – yurtimizda yangi hayot, barpo etilayotgan yangi jamiyatning huquqiy poydevori bo‘lib xizmat qilmoqda.

Shunisi diqqatga sazovorki, oldimizga qo‘yilgan asosiy maqsad va ustuvor vazifalar mamlakatimizni erkinlashtirish va modernizatsiya qilish borasida uzoqni ko‘zlaydigan **“Kuchli davlatdan – kuchli fuqarolik jamiyati sari”** tamoyiliga asoslangan. Bu – demokratik islohotlarimiz izchil va tadrijiy, bosqichma-bosqich va uzluksiz tizimli jarayon ekanining yana bir isbotidir.

“Fuqarolik jamiyati” degan tushunchaning tub ildizlari xalqimizning necha ming yillik ilk tarixiga borib taqalishi ayni haqiqatdir. Fuqarolik jamiyatining noyob va betakror milliy instituti bo‘lmish fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari, milliy demokratiya maktabi – mahallalar faqat bizning xalqimiz turmush tarziga, jamiyatimiz hayotigagina xos ekani ham shundan dalolat beradi.

Shu o‘rinda fuqarolik jamiyati to‘g‘risidagi tasavvurlar rivojiga qisqa nazar solaylik. “Fuqarolik jamiyati” tushunchasi ilk bor Qadimgi Gretsiya va Rimda vujudga kelgan. Fuqarolik jamiyati haqidagi dastlabki fikrlar Aristotelning “Siyosat” asarida yoritilgan. Uning fikriga ko‘ra, insonning erkin yashashi uchun

jamiyatda qonunlar ustuvor bo'lishi lozim. Shu bilan birga, ana shunday ustuvor qonunlar adolatli bo'lishi ham kerak.

Sharqda fuqarolik jamiyati tushunchasiga nisbatan o'ziga xos talqinlar mavjud. Bu odob-axloq, madaniyat va huquqning uyg'unlashgan shakli bilan bog'liq. Jumladan, qadimiy yodgorlik bo'lmish "Avesto"da kishilarning birgalashib yashashi, insonlar o'rtasidagi o'zaro munosa-batlarning axloq normalariga tayanishi kabi g'oyalar oldinga surilgan. Abu Nasr Farobiyning asarlarida, xususan, uning "Fozil odamlar shahri" asarida, davlatni boshqarishda adolatli qonunlarga tayanish lozimligi uqtiriladi. Farobiyning yozishicha, fozillar shahrining boshlig'i tabiatan o'n ikkita xislat-fazilatni o'zida birlashtirgan bo'lishi, xususan, "u haq va haqiqatni, odil va haqgo'y odamlarni sevadigan, yolg'onni va yolg'onchilarni yomon ko'radigan bo'lishi zarur"¹. Bu kabi g'oyalar Ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Muhammad Xorazmiy, Amir Temur kabi buyuk sharq donishmandlari tomonidan ham ilgari surilgan.

Bu g'oyalar XVII asrga kelib yanada rivojlandi. Jumladan, ingliz faylasufi T. Gobbs asarlarida rivojlantirildi. XVIII asrda ro'y bergan Buyuk fransuz inqilobi bois "Inson va fuqaro huquqlari deklaratsiyasi"ning e'lon qilinishi orqali fuqarolik jamiyati tushunchasi keng tarqala boshladi. Kant, Russo, Gegel singari taniqli mutafakkirlarning ilgari surgan fikrlari fuqarolik jamiyatining keng mohiyati va yangi qirralari ochib berdi.

Fuqarolik jamiyati tushunchasining bugungi zamonaviy talqini uzoq tarixiy taraqqiyot mahsulidir. O'zbekistonda fuqarolik jamiyatini qurish tarixiy an'ana bo'lsa-da, u to'laligicha milliy an'analar va jahondagi ilg'or davlatlar tajribasining sintezi sifatida, ya'ni erkinlik va axloq, ozodlik va tarbiya, qonunga itoatkorlik va siyosiy-huquqiy faollikning uyg'unligi sifatida dunyoga kelmoqda. Fuqarolik jamiyati uzoq muddatni oladigan jarayondir.

"Fuqarolik jamiyati" tushunchasi keng va tor ma'nolarda qo'llanadi. Fuqarolik jamiyati keng ma'noda jamiyatning shunday qismini bildiradiki, bu qismda davlat va uning tuzilmalari bevosita qamrab olinmagan bo'ladi. Fuqarolik jamiyati tor

¹ Abu Nasr Farobiy. Fozil odamlar shahri. – T.: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993.160-b.

ma'noda, ya'ni o'z ma'nosida huquqiy davlat bilan bevosita bog'liq. Shu ma'noda, fuqarolik jamiyati huquqiy davlatsiz mavjud bo'lishi mumkin emas va aksincha, huquqiy davlatni fuqarolik jamiyatisiz tasavvur etib bo'lmaydi.

Sh.Mirziyoyev "Fuqarolarning fikr, so'z va e'tiqod erkinligiga doir konstitutsiyaviy huquqlarini ta'minlash – rivojlangan demokratik davlat va kuchli fuqarolik jamiyatini barpo etishning muhim shartidir²."

Fuqarolik jamiyati institutlariga va ular jumlasiga qanday tashkilotlar kirishi muhim masaladir.

Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, mahallalar, siyosiy partiyalar, ommaviy harakatlar, kasaba uyushmalari, jamoat birlashmalari va jamoat fondlari, nodavlat notijorat tashkilotlari, diniy tashkilotlar – fuqarolik jamiyatining nafaqat asosini tashkil etadigan, balki mazmun-mohiyatini ham belgilab beradigan fuqarolik institutlari tizimiga kiradi.

Fuqarolik jamiyati institutlari maqsad va vazifalarining asosiy yo'nalishi – inson huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishdan iboratdir.

A.I. Karimov ta'kidlaganidek, "Fuqarolik jamiyatining eng asosiy belgisi – bu davlatning vazifa-vakolatlarini jamoat tashkilotlariga bosqichma-bosqich o'tkazish orqali fuqarolarning ijtimoiy faolligini, siyosiy madaniyatini oshirishdan iborat"³.

Fuqarolik institutlari, birinchi navbatda, aholining ijtimoiy faolligini oshirishda, milliy o'zlikni anglashda, jamiyat a'zolarining siyosiy madaniyati va ma'naviy dunyoqarashini yuksaltirishda ko'maklashmog'i zarur.

Fuqarolar hech kimdan kam emasligi va hech kimdan kam bo'lmashligini his etib yashashida, mustaqil fikr-mushohada yuritishida, o'z salohiyati va qobiliyatidan samarali foydalanishida, bir so'z bilan aytganda, buyuk kelajakni barpo etishga

² Mirziyoyev Sh.M O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 25 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi .07.12.2017-yil

³ Karimov I.A. Tinchlik va xavfsizligimiz o'z kuch-qudratimizga, hamjihatligimiz va qat'iy irodamizga bog'liq. T. 12. – T.: "O'zbekiston", 2004. – 350-bet.

qaratilgan barcha sa'y-harakat-larida ham yurtdoshlarimizga kamarbasta bo'lmog'i darkor.

1992-yilda qabul qilingan Asosiy Qonunimiz oltita bo'limdan iborat bo'lib, uning uchinchi bo'limi – "Jamiyat va shaxs" deb nomlangan va fuqarolik jamiyatining an'alarini tiklash, jamoat birlashmalari, siyosiy partiyalar, ommaviy axborot vositalari maqomini huquqiy tarzda rasmiylashtirish, ularning real va barqaror rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan konstitutsiyaviy qoidalardan tashkil topgan⁴.

Konstitutsiyamizning 34-moddasida fuqarolarning jamoat birlashmalariga uyushish kabi konstitutsiyaviy huquqi mustahkamlab qo'yilgan: "O'zbekiston Respublikasi fuqarolari kasaba uyushmalariga, siyosiy partiyalarga va boshqa jamoat birlashmalariga uyushish, ommaviy harakatlarda ishtirok etish huquqiga egadirlar"⁵.

Birinchi Prezidentimiz ta'kidlaganlaridek, "nodavlat va jamoat tashkilotlarining rivojlangan tizimi jamiyatda manfaatlar uyg'unligini qaror toptirish va mustahkamlashga xizmat qilishi lozim. Bu tizim davlat tuzilmalari faoliyatini muayyan ma'noda to'ldirishi, ularga nisbatan ma'lum bir muvozanatni ta'minlovchi vosita vazifasini bajarishi kerak"⁶.

Fuqarolik jamiyati institutlari faoliyatida demokratik qadriyatlar, inson huquqlari, erkinliklari va ularning qonuniy manfaatlari himoyasi alohida ustuvor ahamiyat kasb etishi shart. Bizning fuqarolik jamiyati institutlarini rivojlantirishdan maqsadimiz, avvalo, kishilarimiz ongiga demokratik qadriyatlarni va ko'nikmalarni izchillik bilan singdirib borishdir.

Buning zahirida o'z haq-huquqlarini taniydigan, o'z kuchi va qobiliyatiga tayanib yashaydigan, atrofida ro'y berayotgan voqea-hodisalarga mustaqil munosabatda bo'ladigan, shu bilan birga, o'z shaxsiy manfaatlarini mamlakat va xalq manfaatlarini bilan uyg'un holda ko'radigan yuksak ma'naviyatli shaxsni shakllantirish

⁴ O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: "O'zbekiston", 2014, b– 13

⁵ O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: "O'zbekiston", 2014. b – 13

⁶ Karimov I.A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot – pirovard maqsadimiz. T. 8. – T.: "O'zbekiston", 2000, b - 333.

uchun barcha zarur shart-sharoitlarni yaratishga qaratilgan sa'y-harakatlar mujassamdir.

O'zbekiston uchun istiqbol yillari aholimizning keng qatlamlari qo'llab-quvvatlaydigan turli xil fuqarolik jamiyati institutlari, nodavlat notijorat tashkilotlarning jadal shakllanishi va rivojlanishi davri bo'ldi. Ular mamlakatimiz aholisining keng qatlamlari tomonidan qo'llab-quvvatlanmoqda. Shuning uchun ham fuqarolik institutlari, nodavlat notijorat tashkilotlarining ahamiyati borgan sari oshib bormoqda. Ular demokratik qadriyatlar, inson va fuqarolarning huquq va erkinliklari hamda qonuniy manfaatlarini himoya qilishning muhim omiliga aylanib bormoqda. Fuqarolarning o'z iqtidorlarini ro'yobga chiqarishi, ularning ijtimoiy-iqtisodiy faolligi va huquqiy madaniyatini oshirish uchun sharoit yaratib, jamiyatimizda turli manfaatlar muvozanatini ta'minlashga ko'maklashmoqda. Fuqarolik jamiyati institutlarining rivojlanib borgan sari ularning davlat va hokimiyat tuzilmalari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirishdagi faolligi yanada kuchayib bormoqda. Jamoatchilik nazoratining ta'sirchanligi bois kishilar qalbida va ongida jamiyatimiz hayotida ro'y berayotgan tub ijobiy o'zgarishlarga nisbatan kechayotgan xayrixohlik hamda birdamlik kayfiyati faollashmoqda.

Sh.Mirziyoyev "jamoatchilik nazorati – bu faqatgina davlat idoralari faoliyati ustidan nazorat emas, balki jamiyatning o'zini o'zi boshqarish usuli, boshqacha aytganda, fuqarolik jamiyatini taraqqiy toptirishning muhim omillaridan biridir⁷".

Jamiyat va uning a'zolari davlatga nisbatan ustunlikka ega bo'lishi fuqarolik jamiyatining shakllanishi bilan bevosita bog'liq bo'lgan jarayondir. Agar "jamiyat" tushunchasini makon va zamonda mavjud bo'lgan, turmush tarzi va manfaatlarini mushtarak bo'lgan insonlarning o'zaro aloqadorligini ifodalovchi birlik deb tushunsak, "fuqarolik jamiyati" esa ana shunday jamiyatning rivojlanishida ma'lum sharoitlar ostida qaror topadigan uning yuqori bosqichidir. Agar "jamiyat"

⁷ Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 27 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasidan. 07.12.2019-yil

tushunchasi tarkibiga, masalan, davlatning ham kirishini unutmasak va ayni vaqtda “fuqarolik jamiyati” tushunchasida davlatning mavjud emasligini anglasak, “jamiyat” va “fuqarolik jamiyati” tushunchalarining teng hajmli emasligini, ularning turlicha ma’no kasb etishini ko‘ramiz.

Fuqarolik jamiyati – bu yuksak fazilatlarga ega bo‘lgan insonlar jamiyatidir. Fuqarolik jamiyati – bu shunday ijtimoiy makonki, unda qonun ustuvorligi ta’minlanadi, inson huquqlari va erkinliklari qaror topadi, siyosiy partiyalar va institutlar, mafkura va fikrlarning xilma-xilligi ta’minlanadi, insonga uning iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayoti shakllarini erkin tanlash kafolatlanadi, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlarining mavqei yuksak bo‘ladi. Mamlakatning har bir fuqarosi fuqarolik institut-lari faoliyatlarida keng ishtirok etadi hamda ular orqali siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy, ma’naviy va huquqiy jihatdan o‘z ehtiyojlarini qondiradi. Fuqarolik jamiyatida davlat va uning organlari faoliyati ustidan fuqarolarning jamoatchilik nazorati o‘rnatiladi. Davlatning bir qator vakolatlari jamoat tashkilotlari zimmasiga yuklanadi. Aytish mumkinki, fuqarolik jamiyatini qurish kuchli davlatdan kuchli jamiyat sari bosqichma-bosqich o‘tish orqali ro‘y beradi. Mamlakatimizda erkin fuqarolik jamiyatini shakllantirish borasida “Kuchli davlatdan – kuchli fuqarolik jamiyati sari” dasturi asosida davlatning ayrim vakolatlarini fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlariga bosqichma-bosqich topshirish jarayoni kechadi.

Fuqarolik jamiyatida davlat organlarida bo‘lgani singari, biri ikkinchisiga bo‘ysunadigan, ya’ni vertikal munosabatlar emas, balki gorizontaal munosabatlar yetakchilik qiladi. Boshqacha aytganda, fuqarolik jamiyatida erkin va teng huquqli hamkorlik hukmronlik qiladi.

Fuqarolik jamiyati institutlari jamiyat hayotida muhim o‘rin tutadi, xususan, ular turlicha ijtimoiy guruhlar manfaatlarini ifodalaydi, fuqarolarning faolligini oshiradi, mamlakatda ro‘y berayotgan turli demokratik o‘zgarishlar ko‘lamini keng yoyishda muhim omil sanaladi, jamoatchilik nazoratini yuzaga keltiradi, huquqiy ong va madaniyatni shakllantiradi, huquqiy davlat barpo etishda katta hissa qo‘shadi.